

Mészöly migráns egerei, avagy a vendégszámítás

Fogarasi György

Szegedi Tudományegyetem

ORCID azonosító: 0000-0002-2676-8777

Mészöly Miklós *Jelentés öt egérről* című 1958-as novelláját nem véletlenül szokás Holokauszt-allegóriaként olvasni: az elbeszélés csakugyan a totális hadviselés és a módszeres megsemmisítés történetét mondja el. Ám legalább annyira a vándorlás és letelepedés, a menekülés és menedékkeresés, a hivatlan vendégek „inváziójának” története is – és nem feltétlenül allegorikus értelemben, nem pusztán az emberi szenvedés fabulájaként. Az elemzés ezt a lehetőséget igyekszik körbejárni. Az állati életek apró részleteinek prózai leírása és nézőponti bemutatása kritikai megvilágításba helyezi a fabulai hagyomány kisajátító gesztusát (áldozati struktúráját), ugyanakkor előtérbe helyez egy másfajta kisajátítást, a naturalista ábrázolásban rejlő szimbolizációt. Az elemzés ez utóbbi veszélyt egyfelől a számítás szereplői, másfelől a számlálás elbeszélői aktusában tárja fel. A konklúzió a szingularitás (brit szentimentalista költészet által inspirált) gondolata felől tesz kísérletet a vendégszeretet fogalmának újragondolására.

Kulcsszavak: állati migráció, vendégszeretet, számítás, számolás, szingularitás

„Ünnepi bizalom. Az embernek egy évig nem jut eszébe, aztán egyszerre ilyenkor... Jöjjön, aki akar.”
(Mészöly Miklós, *Karácsony*)

Hány vendégre számítsunk? Hány vendéggel számoljunk? Karácsony közeledtével, advent tájékán kap különös hangsúlyt a jövevények kilétére, számára és érkezésük időpontjára vonatkozó kérdés, hiszen a keresztény kultúrkör meghatározó ünnepét jelentő karácsony épp egy jövevény érkezésének ünnepe (az Úr eljövételének, az Atya Fiúban való testet-öltésének, Jézus születésének eseménye), az advent („eljövetel”) pedig eme érkezésre való várakozás időszaka. Számítani olyasvalakire lehet, aki meghí-

vásra érkezik, vagy aki legalábbis – szíves vendéglátást remélve – előre bejelenti érkezését. Valahogy úgy, ahogy Gabriel arkangyal útján az Úr bejelenti Józsefnek (más verzió szerint Máriának) a születendő, idegen magból fogant gyermeket, akinek elfogadása komoly kihívás a férfi számára, aki hűtlenség miatt egyébként megválna jegyesétől. A Szentlélek általi foganás híre mentesíti Máriát a hűtlenség vádja alól. Némiképp bonyolítja a képet, hogy mivel a foganás egyaránt nélkülözi a fokozatosságot, csábítást vagy kölcsönösen fellobbanó szenvedélyt, ezért szerkezetileg az erőszaktétel mintázatát rajzolja ki. A kvázi-erőszak ténye ugyan elejét veszi a jegyespár belső viszályának és még összeköltözés előtti válásának, ám az idegen magból fogant gyermek sajátként való elfogadása – s ennyiben nemcsak József, de Mária részéről is már a megszületés előtt vendégszerető „örökbefogadása” – nem csekély próbatétel egyikük számára sem. Meghívás vagy bejelentés hiányában a jövevény hívatlan, váratlan vendégként jön: egyszerűen csak „betoppan”. S még ha bejelentik is érkezését (ahogy teszi ezt az angyal), maga a bejelentés, ahogy már az annak háttérében álló foganás is, radikálisan bejelentés és azt ellenjegyző fogadás nélkül marad, s ennyiben hordozza a „betoppanás” erőszak-mozzanatát. A betoppanó vendég maga a kalkulálhatatlan jövő. Nem lehet számítani rá vagy számolni vele. Ám éppen az ilyen vendég teszi próbára a vendégszeretetet (bizonyíthatja meglétét vagy hiányát), már amennyiben a vendégszeretet ott kezdődik, ahol a kalkuláció véget ér.¹

Mészöly Miklós *Jelentés öt egérről* című novellája több szempontból is megidézi a számolás/számítás és a karácsonyi vendéglátás imént vázolt kérdéskörét: a címben megjelenő és az egész elbeszélésen végighúzó számolgatás a zárlat számítgatási jelenetével párosítva számolás és számítás sajátos konstellációját adja. Emellett maga a történet karácsony környékén játszódik, egy gyermektelen házaspár otthonában. A vége felé feltűnik benne egy vendég is, középpontjában mégis olyan jövevények állnak, melyek nemcsak váratlan érkezésükkel és számukkal okoznak kellemetlenséget,

¹ Jacques Derrida megfogalmazásában: a vendégszeretet „nem egy homogén elem egyszerű, objektív és technikai helyettesítése egy sorozatban egy másik homogén elemmel, valamiféle egyszerű függvéyszámítás által” (DERRIDA 2002: 419).

hanem elemi idegenségükkel is: állatokról lévén szó, mégcsak „kilétük” sincs, egerek-ként pedig a „házi” és a „vad” állatok életvilágának határán élik az élősködő rágcsálók emberi oldalról kártékonynak minősülő – Nádas Péterrel fogalmazva – „veszélyes életét”.²

A *Jelentés öt egérről* 1958 vége felé íródott, állítólag egy ténylegesen megtörtént eset alapján, amely a – köztudomásúlag gyermektelen, és pedig csoportos nemi erőszakból fakadóan gyermektelen – Mészöly-Polcz házaspár otthonában, a budai Városmajor utca 48/B szám alatti Basch-villa második emeleti lakrészében történt.³ Az írás nem sokkal később, a *Vigilia* 1959. februári számában jelent meg, 1967-ben címadó darabjává vált a szerző harmadik elbeszéléskötetének, de később is bekerült több novelláskötetébe (így az 1975-ös *Alakulásokba* vagy az 1989-es *Volt egyszer egy Közép-Európába*), egyéb antológiákról, közoktatási szöveggyűjteményekről nem is beszélve. Legutóbb 2020-ban, az 1967-es novelláskötet újrakiadásakor jelent meg. Egyike Mészöly legismertebb, leginkább kanonizálódott, legtöbbet kommentált műveinek.

A szöveg szűkebb kontextusaként először is a korai elbeszéléseket említhetjük: a *Vadvirágok*, de még inkább a *Sötét jelek* és persze a *Jelentés öt egérről* című kötetek anyagát, első sorban olyan, állatokat szerepeltető vagy tematizáló történeteket, amilyen a *Varjak*, a *Farkasok*, az *Állatok, emberek*, a *Vadászat*, a *Magasiskola*, *Az Állatforgalmi-nál* vagy *A három burgonyabogár* (állatok persze majdhogynem minden Mészöly-szövegben szerepelnek). Emellett utalhatunk a korai jegyzetekre, mindenekelőtt a *Dr. Fenczik állati morzsái* című sorozatra. De érdemes azt is tudnunk, hogy *Jelentés* címmel később prózaverset is publikált Mészöly (több változatban), „Jelentés öt egérről (vázlat egy képsorhoz)” címmel pedig egy filmforgatókönyvszerű töredéke is előkerült nem sokkal halála után. Alkalmasint utalok majd ezekre is. Tágabb kontextusként akár néhány későbbi szövegére (például *Szárnyas lovak*, *Ahol a macskák élnek*, *Ló-regény*,

² Mészöly szövege Wass Albert 1944-es „Patkányok honfoglalása” című elbeszéléisének kritikai áthelyezéseként is olvasható.

³ A Basch-villáról gazdag képanyaggal illusztrált építészeti és történeti áttekintést nyújt ZSOLDOS Anna és BATÁR Zsolt (2019: 140–148), illetve BALLA Enikő (2017) tanulmánya. Utóbbi írás képanyagának része az az 1950-es években készült felvétel is, melyen a házaspár a lakáshoz tartozó teraszon egy vadszőlővel befutott falrész előtt látható.

Levél a völgyből) utalhatnánk, melyekre szintén felhívta már a figyelmet a kritika (FOGARASSY 2004: 31, URBANIK 2018: 133), de más kortárs magyar szerzők művei (például Örkény *Gondolatok a pincében* című egypercese) vagy világirodalmi előzmények (például Steinbeck *Egerek és emberek* című kisregénye) is említhetők. Elemzésem végén a brit szentimentalista költészeti hagyomány irányába teszek majd kitekintést.

Ha a *Jelentés* egereit a „migráns” jelzővel illetem, nem azért teszem, hogy az állati életek irodalmi szerepeltetésekor oly szokványos értelmezői gesztussal azonnal emberi vonatkozásokat keressek, s hogy ezúttal (nyilvánvaló történelmi anakronizmussal) egy jelenkori kihívás, a globális humán migráció áttételes megjelenítéseként vizsgáljam Mészöly vándorló rágcsálóit. Nyilvánvalóan adja magát egy ilyen párhuzam, de legalább két okból érdemes óvatosnak lennünk vele: egyfelől az emberi és állati jogok divergenciája, másfelől az állatszereplők jelképiségének problematikus volta miatt.

Egyfelől: Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata (1948) nem mondja ki külön a vándorláshoz való jogot. Minden embernek joga van nemzetiséghez, s ekként jogában áll a hazája állampolgárának lenni, ott élni és szabadon mozogni. Emellett joga van elhagyni hazáját és visszatérni oda. A Föld más országait is szabadon elhagyhatja. Ezzel szemben a belépéshez való jog – a menedékvárosok ószövetségi hagyományának (Számok könyve 35,9–34) továbbéléseként, feltételekhez kötötten – a menedékkeresés speciális körülményeihez és a „menekült” státus iránti kérelem pozitív elbírálásához van kötve.⁴ A glóbusz alapvetően országokra (többségükben nemzetállamokra) széttagolt hely, és az országhatárokon átívelő vándorlás lehetősége nem alapjog. Az Állati Jogok Egyetemes Nyilatkozata (1978/1989) szerint a viszonylagosan szabad mozgás (hallgatólagosan ideértve az időszakos költözést vagy migrálást is) csak a vadállatok számára adott, de nekik is csak a természetes élőhelyük határain belül.⁵ Az

⁴ A kérdést részleteiben a menedékjogi egyezmény (1951) és protokoll (1967) tárgyalja.

⁵ Az Állati Jogok Egyetemes Nyilatkozatának 1978-as és 1989-es változatát saját fordításomban lásd jelen kötetben. A Nyilatkozat keletkezéséről és koncepciójáról áttekintést ad: NEUMANN 2012b, illetve bővebben: NEUMANN 2012a.

emberi környezetben élő, társállatként vagy haszonállatként – munkavégzés, kísérletezés, táplálkozás, szórakozás stb. céljával tartott – állatok még kisebb mozgástérrel bírnak. Ami pedig a természet és a civilizáció határán élő állatokat illeti (amilyenek Mészöly egerei is), esetleges migráns voltuk vagy bizonyos feltételek melletti „menekült” státuszuk nem merül fel a dokumentumban.

Másfelől: sokszor túlságosan is magától értetődőnek tűnik az az antropocentrikus szemiotizációs gesztus, amellyel a fikciós szövegekben megjelenő állatszereplők jelképekként értelmeződnek, s emberi tulajdonságok, viselkedésformák és viszonylatok figurális reprezentánsaivá válnak. Ezt persze a szövegek sokszor támogatják, hol burkoltabb, hol nyíltabb formában, alacsonyabb vagy magasabb fokú antropomorfizációs eljárások által, például aszerint, hogy az állatkarakterek „csak” beszédükben, viselkedésükben, vagy esetleg eszközeikben és tárgyi környezetükben, alkalmasint ruházatukban is hordoznak-e valamiféle emberséget (Aiszóposz vagy La Fontaine állatszereplőihez képest például Hajnóczy Péter félcivilizált állatai többnyire ruhát viselnek). Amit az állatmesék vagy fabulák „áldozati struktúrájának” nevezhetünk (még hozzá egy speciálisan „állatáldozati” struktúrának, a jelölés általános áldozati struktúráján belül),⁶ az nem más, mint az állatok jelképként, valamely mögöttes tartalom megjelenítéseként való hasznosítása, sőt kisajátítása, a szimbolizáció érdekében való feláldozása, hiszen ilyen esetekben az állat nem állatként, hanem emberként (vagy valamely más nem-állati létformaként vagy metafizikai entitásként) szerepel. Leegyszerűsítő megfogalmazásban: nem „állatállat”, hanem „emberállat” (ahogy egyébként, fordított logika mentén, léteznek olyan történetek is, amelyekben emberek valamiféle zoomorfizmus által állatias mivoltukban, például érzeki lényként vagy

⁶ Mészöly prózájának egyik értelmezője írja az állatáldozat motívuma kapcsán, hogy „Az állatok leölése mint áldozati szertartás a politikai kínzásokat, kivégzéseket asszociálja” (N. TÓTH 2006: 158). Amiről én beszélek, az az állat történetbeli megölésétől vagy életben hagyásától függetlenül magának az allegorézisnek mint kisajátító asszociatív jelentéstulajdonításnak az áldozati logikája. Ilyen áldozati struktúrába bevonódhat egy állat anélkül is, hogy a történetben bármi baja esnék, és áldozatává válhat ennek a struktúrának egy már-halott állat, egy állati tetem is.

ösztönlényként szerepelnek, s ilyen értelemben, ismét leegyszerűsítve, inkább „állatembernek”, semmint tényleges embernek, azaz „emberembernek” tekinthetők).⁷

Mészöly novelláját a fenti áldozati struktúra jegyében nem egyszer értelmezték példázatként: akár Holokausz-narratívaként (amelynek lehetőségét az elbeszélés valóban felkínálja, ha eseménysorát a totálissá fokozódó hadviselés és a módszeres megsemmisítés történeteként olvassuk), akár általában az üldözés és üldöztetés nem kifejezetten második világháborús, hanem történelmileg aspecifikus testi–lelki mechanizmusainak ábrázolásaként.⁸ A *Jelentés* sajátossága azonban épp abban rejlik, hogy benne az egerek vándorlásának és viszontagságainak leírása olyan naturalisztikus, hogy nehezen redukálható valamiféle humanizáló allegória leegyszerűsített animális képsorává.⁹ Mészöly zoológiai–etológiai érdeklődése számos korai írásán nyomot hagyott. Ami speciálisan az állatok helybenmaradás, vándorlás vagy visszatérés iránti

⁷ Ezek hangsúlyosan leegyszerűsített kategóriák, pusztán átmeneti érvelési célt szolgálnak, de ha példákkal kellene illusztrálni: James Thurber *A bagoly, aki Isten volt* (*The Owl Who Was God*) című fabulájának baglya „állatállat” az erdő többi állatához mint „emberállathoz” képest (miközben a történetben metonimikusan, egy kamion formájában az „emberember” is feltűnik), Steinbeck említett kisregényének Lennie nevű karaktere pedig „állatember” a többi emberi karakterhez mint „emberemberhez” képest (miközben a történetben többféle „állatállat” is szerepel: egerek, kutyák stb.). A *brémai muzikusok* állatai egymás számára „emberállatok”, amennyiben beszélnek, ám a betyárok számára „állatállatok”, amennyiben megmaradnak ordító, ugató, nyávogó, kukorékoló lénynek. Egyazon állatszereplő tehát eltérő nézőpontból egyszerre több kategóriába is eshet, sőt – ha Kafka átváltozó lényére gondolunk – olyan is előfordulhat, hogy egy szereplő kategóriát vált, például emberszereplőből állatszereplőbe megy át, vagy valamiféle köztes, szörnyszerű zónában tartózkodik.

⁸ Előbbihez lásd az alábbi értelmezéseket: háborús „elgázosítás” szimbolikusan sugalmazva ((NÁDAS 1968: 4; vö. 2004: 122); „megsemmisítő tábor” (FOGARASSY 2004: 34); „egyértelműen allegória”, a Shoa allegóriája (LÉNÁRT 2020: 236). Utóbbihoz pedig ezeket: a „vak ösztönök” parabolája (BORI 2004: 110); „az ember és az őt vezérlő erők viszonyának története” (KATTAN 1983: viii), a háború megjelenítése (THOMKA 1995: 46). Mindkét értelmezési sík megjelenik Szolláth Dávidnál, aki a náci népiítés és az általában vett emberi viselkedés példázataként is olvassa a történetet (SZOLLÁTH 2020a: 279–280; 2020b: 72–73). Másfajta „kettősség” jelenik meg ellenben akkor, amikor eltávolítás és részvét antagonizmusáról van szó (TOLCSVAI NAGY 1999: 150–151), bár a példázatos olvasat itt is stabilan tartja magát az állatáldozat és az emberáldozat analógiája alapján (TOLCSVAI NAGY 1999: 156). Arra is akad példa, hogy az állatfigurák valamely „mentalitásbeli minőség” (jellemzően valamilyen határhelyzet) szimbolikus helyettesítőiként értelmeződnek (URBANIK 2018: 133).

⁹ A tárgyias vagy naturalisztikus tendencia említése kezdettől jelen van a Mészöly-kritikában, jóformán minden kommentárban elhangzik. Nyomatékkal azonban csak kevés helyen szerepel. Valójában már Nádasnak a *Jelentés öt egerről* című kötetről írt kritikájában kétséggé válik, hogy egyszerűen figuratív szerepre redukálhatók-e Mészöly állatai: „Tehát emberekről szól a novella, és nem egerekről? Külön elemzést érdemelne Mészöly viszonya az állatvilághoz” (NÁDAS 1968: 4). Ekként távolodik a példázatos értelmezéstől – legalábbis átmenetileg – Béládi Miklós is, aki szerint „a tárgyias részletek nem mutatnak túl önmagukon”, mivel Mészöly „még a látszatát is el akarta kerülni annak, hogy allegorikus vagy szimbolikus történetet meséljen el” (BÉLÁDI 2004: 117). Allegória és szimbólum megkülönböztetésének hiánya ugyanakkor ebben a kommentárban a naturalista tárgyiaság szimbolikus vetületének szem elől tévesztésével jár (Béládi kissé bele is zavarodik saját szóhasználatába: „legyen szimbólumértékű, de ezt ne a szimbolizmus eszközeivel érje el”). A természet iránti részvétet Béládi később – a példázatos logikához visszatérve – az emberi méltóságra futtatja ki, a novella így szerinte „az emberi sors mai problémáihoz” vezet (BÉLÁDI 2004: 117 és 120). A figuralitás körüli bizonytalanságról tesz említést Szolláth Dávid is, aki szerint „az

készítését illeti, erről már a „Dr. Fenczik állati morzsái” című jegyzetanyagban is olvashatunk: „Ha a kakukkot megakadályozzák a szabad költözésben, rövidesen kiműlik” (MÉSZÖLY 2003: 274); „Az állat a helyet, ahol született, igyekszik megtartani. Ok nélkül nem hagyja el. Ha el is hagyja, minden erővel megpróbál visszatérni” (MÉSZÖLY 2003: 274).¹⁰ Az egerek viselkedésének aprólékos megfigyelése és leírása nyomán Mészöly szövegében az állat ellenáll annak, hogy pusztá jelképpé váljon. Az elbeszélés nem eszményíti a nomadizmust úgy, ahogy például a szabadság romantikus kultuszának engedve Alfred de Vigny méltatja a „vándorfarkasokat” (*loups voyageurs*). A kép túl részletgazdag ahhoz, hogy minden nehézség nélkül allegorikus képként működjön. A fókusz a jelölő animális materialitásán marad.

Ha tehát Mészöly egerei „migránsok”, annak nagyon is prózai oka van: költöznek, vándorolnak. A novella nyitánya világosan megmondja, honnan hová és miért (hacsak másként nem jelzem, mindvégig az 1967-es, első kötetbeli kiadást idézem):

December huszadikán költöztek be az egerek a kamrába, szám szerint öten, két nőstény és három hím. A kopasz vadszőlőn kapaszkodtak föl a második emeletig, az indák odáig felnyúltak. Mint valami izomrost-preparáció, olyan volt a fal, s ez a hálózat volt az egyetlen biztos út a pincétől a kamraablakig.

Vándorlásuknak [a novella angol fordításában: *migration*] nem volt különösebb oka, csupán a megszokott. Az élelemhiány, a mindennapos szénlapátolás robaja, s hogy nem akadt üreg, ahová behúzódhattak volna. Ösztöneikben az rögződött, hogy a védett üregekben egyúttal jóllakottak is. (MÉSZÖLY 1967: 145; 1983: 8)

Habár a narráció, mint később látni fogjuk, egyáltalán nem mondható minden ponton távolságtartóan semlegesnek vagy tárgyilagosnak, a fenti nyitány mégis hűnek látszik a „jelentés” címbeli műfajának szikár, tényközlő stílusához (legalábbis, ha átmenetileg eltekintünk az „izomrost-preparációs” hasonlattól, mely hasonlatok egész sorát nyitja

állatölés mint [az emberölést] *helyettesítő alakzat*” ugyan példázatos logikát visz az elbeszélésbe, a részletgazdag megjelenítés azonban elejét veszi a didaktikusságnak (SZOLLÁTH 2020b: 74). Ez az olvasat egészül ki másutt az *animal studies*-ra tett jelzésértékű utalással (MARJÁNOVICS 2021: 98, vö. 102–103). A figurális olvasat lehetőségét kritikai igényrel problematizálja Selyem Zsuzsa, amikor arra kérdez rá, hogy „mi következik abból, ha az elbeszélésben az állat [...] nem metafora” (SELYEM 2021: 86).

¹⁰ Vándorlással, költözéssel kapcsolatos megfigyeléseket a *Műhelynaplók* 1948 és 1955 között keletkezett részletében is olvashatunk (MÉSZÖLY 2007: 85).

meg). E ténytörűnek tűnő leírás egyrészt térben igazítja el az olvasót, kijelölve a pincétől a falon át a kamráig vezető vertikumot, ami egyúttal lehetőséget kínál majd a történet elejének tagolására. A nyitány másrészt prózai magyarázatot ad az útnak indulásra: alapvető szükségleteket említ (élelem, nyugalom, búvóhely). Harmadrészt, a decemberi dátummal időbeli támpontot is kínál, mely a szűkebb eseménysor kiindulópontjának bizonyul.

A történet a vándorlás és letelepedés története: egy egércsalád két heti viszonyosságait mutatja be, a karácsony előtti napoktól (december 20-tól) újév másnapjáig (január 2-ig). Az események három ütemben zajlanak, a három helyszínnek (pince, fal, kamra) megfelelően: egy előtörténet keretében értesülünk az egerek nyárból őszbe, majd télbe forduló pincebeli mindennapjairól, aztán olvashatunk egynapos haladásukról a falon felfelé, ennek részeként az éjszakáról, amit az első és a második emelet között egy hézagban töltenek, s végül megtelepedésükről (három napi fészeképítéssel) a második emeleti kamrában, valamint az utánuk folytatott hajszaról. Ez az utolsó fázis maga is négy alfázisra bontható a házaspárnak a betolakodóktól való megszabadulásra irányuló növekvő igyekezete mentén: először megpróbálják az ablakon át kiűzni őket, másodszor csapdát állítanak nekik (egy felfordított virágcserepet félbevágott diócsalival kitámasztva, de ekkor még az ablakon át továbbra is szabad utat engedve a távozáshoz), harmadszor dróthálót feszítenek ki az ablaknyílásban (végleg bezárva az egereket), negyedszer pedig kénrudat használnak, hogy a túlélőket egyszerre pusztítsák el. A végső leszámolás után karácsonyfagyertyával világít be a pár a helyiségbe, ekkor tehát valószínűsíthetően szenteste vagy karácsony napja után vagyunk már, a takarításra pedig újév másnapján kerül sor, de még utána is „napokig” téma az egerek beköltözése.

A házaspár kezdeti együttérző magatartása fokozatosan undornak és bosszús gyűlöletnek adja át helyét, amint ráébrednek, hogy talán egy egész „család” költözött be hozzájuk: „Viszont kiderült, hogy nem egy egér garázdálkodik, hanem több, esetleg egy család. Egy családnyi egér pedig már olyan mértékű tenyészés, ami undorít”

(MÉSZÖLY 1967: 149). Az undor tárgyát egy egércsalád képezi, alanyát pedig a házaspár, egy emberi család,¹¹ akik változtatnak hadászati taktikájukon, mihamarabb az egércsalád végtelen szaporodásának lehetősége feldereng előttük. Először üldözésről ölésre váltanak (virágcserep), aztán az ölést foglyul ejtéssel kombinálják (drótháló), hogy végül az egyenkénti ölés helyébe a tömeges megsemmisítést helyezzék (kénrúd). Nem csoda, hogy az elbeszélés sokak számára a második világháború rémtetteit idézte, és a náci haláltáborok technikai és pszichoszociális kifejlődésének allegóriájaként értelmeződött.¹² A drótháló kifeszítésével a kamra „táborrá” válik, ahol a megsemmisítést a „gáz” teszi tömegessé kénfüst formájában. Az elbeszélés nyelve adja is magát egy efféle olvasathoz, amikor a házaspár önigazoló elmélkedését érzékeltetve az elbeszélő nemcsak olyan „megoldásról” beszél, amely „végérvényesen” rendezi a problémát, hanem – morbid iróniával (BÉLÁDI 2004: 119) – még „humánusnak” is minősíti az eljárást.

A drótháló szegélye, mint a tű, szúrta, s behasított a köröm alá, szopogatni kellett a kibuggyanó vért. De kárpótolt a gondolat, hogy a háló tökéletes megoldás lesz. A kamra szabadon szellőzhet, s még egy bogár sem hatolhat be. És egy egér sem távozhat már. Csak mielőbb vége legyen a hajszának, aztán már nem kerülhet sor ilyesmire. Gyorsan és végérvényesen. Tulajdonképpen így humánus. (MÉSZÖLY 1967: 151)

Ami itt a „humánus” megjelölést kapja, az az ölés gyorsasága és véglegessége. Az emberiséges ölésnek ugyanez a gondolata jelenik meg a tíz évvel korábbi *Állatok, emberek-*

¹¹ Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának nyitánya „az emberiség családjáról” beszél.

¹² A parabolisztikus vagy allegorikus értelmezési lehetőséget kínálja fel Mészöly emlékezetes önéletrajzi megjegyzése is vadászat és háború, állatölés és emberölés egymással összefüggő megítéléséről („Szenvedélyesen vadásztam, aztán a háború elvette tőle a kedvemet”), mely a *Szárnyas lovak*-kötet egyik írásában is megfogalmazódik: „A háború előtt sokat és szenvedélyesen vadásztam, s csak utána hagytam föl vele. Valahogy nem tudtam rávenni magamat, hogy újra kiváltsam az engedélyt” (MÉSZÖLY 1979: 37). Ha a vadászat mint szenvedély csak az háború nyomán válik problémássá, akkor féltő, hogy az állatöléstől való tartózkodásnak csupán az emberöléstől való tartózkodás érdekében lesz jelentősége. Ugyanez a kockázat az Állati Jogok Egyetemes Nyilatkozatának preambulumban is felsejlik (mindkét változatban), amikor arról olvasunk, hogy „az állatok iránti tisztelet összefüggésben áll az emberek egymás iránti tiszteletével”, illetve „elválaszthatatlan” attól. Ez aligha vita tárgya, ám ha az állati jogok tiszteletben tartása pusztán az emberi jogok tiszteletének előszobájaként nyer jelentőséget, az nem más, mint az állati jogok tiszteletben tartásának humanista instrumentalizálása, egyik tiszteletnek a másik tisztelet szolgálatába állítása, ami jókora tiszteletlenség magával a tisztelettel szemben.

ben egy szenvedő tehén eutanáziás agyoncsapása kapcsán, amely a maga pillanatszerűségében hasonlóképpen „gyors és emberséges” minősítésben részesül.¹³ Bár a *Jelentés* fenti passzusa közvetlenül a drótháló installációját követően, a kénrudak bevetése előtt olvasható, mégis előrevetíti az utóbbiak használatát, és megerősítést is nyer, amikor a kénfüstöt később „alapos és gyors” hatásúnak nevezi az elbeszélő.

A kénrúd melletti döntés a csapdában elpusztult fiatal hím „kicsiségével” függ össze, mely paradox módon egy mindennél nagyobb fenyegetés rémképét, „az invázió rémét” villantja fel.

Ez az elképesztő kicsiség szülte a gondolatot, hogy más eljárást kell alkalmazni. Végre is, ki tudja, hány van belőlük? S ha mind ilyen apró? Mindet külön várják ki, míg a cserép alá kerül? Ha nagyobb lett volna, talán nem is gondolnak a kénrúdra. A nagy test valahogy megfoghatóbb eredmény. Zsákmány, ami terítékre kerül. Így csak légy-csapkodás, nincs vége-hossza. Egyszerre az invázió rémével fenyegetett ez a kicsiség. S hátha még kisebbek is vannak? (MÉSZÖLY 1967: 153)

Az egerek általános kicsisége már önmagában is szorongáskeltő lehet a házaspár számára, hiszen folyvást arra emlékeztet, hogy az otthon sosem záródhat légmentesen, szükségszerűen vannak lyukak, üregek, rések, hézagok, amelyeken keresztül az idegen ellenőrizetlenül behatolhat. Ezt a szorongást hatványozza meg a fiatal példány fokozott kicsisége nyomán ébredő gondolat, miszerint a behatoló szaporodó is egyúttal, márpedig egy egércsalád reprodukív potenciálja messze felülmúlja egy átlagos emberi család szaporodóképességét, s így – némi túlzással – az emberiség „családjának” eltörlésével fenyeget. A túlzás pedig nagyon is jelen van az invázió gondolatától megrémült emberi percepcióban. Erre a szöveg később akkor utal, amikor egy vendég társaságában a háziak közösen rémüldöznek attól, mi lehetett volna, ha az egerek kölykezni kezdenek. Teljes meggyőződéssel hangoztatják a narrátor kezdeti tényközlése felől tekintve nyilvánvalóan téves nézetet, miszerint „az öt közül legalább három nőstény volt – legalább három!” (MÉSZÖLY 1967: 155).

¹³ Az Állati Jogok Egyetemes Nyilatkozata is erről rendelkezik, amikor az 1978-as változat 3. cikkének 2. pontjában úgy fogalmaz: „Ha egy állatot meg kell ölni, akkor annak egy pillanat alatt és gyötrelmetől mentesen kell történnie.”

A szaporodás matematizálásával, elvont formulába fordításával burkoltan maga az irtás is absztrahálódik, faji szintre emelkedik, ami végleg lenullázza az egyéni szenvedés iránti együttérzést, s lenyugtatja a házaspár ébredő lelki-furdalását. Az absztrakció nyelvi szinten is megfigyelhető, ahogy a mértani sorozatra vagy haladványra tudományoskodó idegen kifejezéssel, „geometriai progresszióként” utal a szöveg:

Ez a téma napokig foglalkoztatta őket. Elképzelték, hogy mi történhetett volna. Még számításokat is végeztek. Nász után húsz-huszonnégy napra hat-nyolc kölyköt szül a nőstény. És évente ötször-hatszor szül. Így egynek az utódai megközelítik a harmincat. És a hat-nyolc utódnak legalább a fele nőstény – és azok megint csak ugyanúgy... Nem is lehet végiggondolni, csak lerajzolni, mint a családfát. Aztán már rajzolni se lehet, csak absztrakt jegyekkel jelölni, számokkal, melyeknek mindegyike él és még továbbosztódik. Geometriai progresszió.

Igen, ez az. Geometriai progresszió. S egyszerre, mint valami váratlan, talált kincscsel, úgy dobálózta ezzel a kifejezéssel. S vele a tiszta lelkiismeret egyensúlya is helyreállt, cáfolhatatlan matematikává finomult. (MÉSZÖLY 1967: 155–156)

A behatolókkal szembeni harc jogszerűségére (a védekezés „jogossá” tételére) és az irtás humanitására (a módszer „humánus” voltára) tett korábbi utalások szintén a lelkiismereti önigazolás vágyát jelezték. S mivel az idegen érkezővel szembeni harc épp karácsony idején zajlik, az ünnepi vendégszeretet – a maga erősen szelektív és időben határolt voltában – óhatatlanul ironikus fénybe kerül. (Az ünnepi keretek közé szorított, s ennyiben kiüresített vendégszeretetre utalhat ironikusan Mészöly a *Karácsony* című 1960-as drámájának abban a részletében is, amelyet e tanulmány mottójául választottam [MÉSZÖLY 1994a: 286]. Bárki jöhet, de csak karácsonykor. És akkor is csak egy bárki. Márpedig az egér a háziak szemében legfeljebb bármi lehet. Olyan vendég, *ami jön.*)

A „számítás” itt speciálisan emberi tevékenységként jelenik meg, mely a jövőre irányul. A kalkulatív képzelet a mértani sorozatok logikája szerint exponenciális növekedést vizionál, melynek prototípusa az állati (vagy adott esetben növényi) szaporodás. De bármit kalkulálunk is ily módon, azt előbb számszerűsíteni kell, meg kell számolni, hogy legyen egy kiindulópont, egy szám, amiből a jövő kiszámítható. A kiszámítás alapja a megszámlálás. A megszámlálás viszont számtani sorozat, aritmetikai

progresszió, amelyben a szomszédos elemeknek nem a hányadosa,¹⁴ hanem a különbsége állandó, akár egyesével, akár kettesével, tízesével vagy másként számolunk. A számolás (vagy számlálás) megfosztja a dolgokat szingularitásuktól azáltal, hogy egy sorozat részévé teszi őket, s ennyiben egy faj példányaiként tekint rájuk.¹⁵ Számláláskor az egyediség a számok általánosságába szublimálódik, még azelőtt, hogy aztán a számlálás eredményeként előálló számmal – magasabb absztrakciós fokon – számításokat végeznénk. Az egyedek már a pusztá összeszámoláskor valamilyen kategória példáiként vagy példányaiként jelennek meg, amely kategória mint a számlálás alapja a számlálás teljes ideje alatt végig változatlan marad – legalábbis elvi szinten, hiszen a gyakorlatban a kategória, ha észrevétlenül is, minden egyes újabb példány besorolásával módosul. Az aritmetika nem arritmia, nem ritmuszavar, épp ellenkezőleg: ritmust feltételez, szabályos visszatérést, amely mindig különbséggel való visszatérés ugyan, ám ezt a különbséget figyelmen kívül kell hagyni ahhoz, hogy a számolás folytatódhasson. A megszámolás (vagy megszámlálás) ilyen tekintetben a megszámozásra hasonlít, amelynek végső humántörténelmi példáját az auschwitzi haláltábor kopaszra nyírt és rabruhába bújtatott foglyainak tetoválásos megszámozásában láthatjuk, mindennapi állattörténelmi gyakorlatát pedig az ipari tenyésztésű állatok tömegeinek megszámozásában vagy megbélyegzésében.¹⁶ A legártatlanabbnak látszó hétköznapi megszámolás is magában rejti ezt az erőszakot, hiszen a megszámozáshoz hasonlóan megfosztja az egyedeket egyediségüktől, s ennyiben már maga is létrehozza azt az érzéketlenítő absztrakciót, amit a történet végi számítgatási jelenet szatirikusan színpadra állít.

¹⁴ A történetben a szaporodási hányados valahol 15 és 24 között lehet, ha min. $5 \times 6 = 30$ és $30 : 2 = 15$, illetve max. $6 \times 8 = 48$ és $48 : 2 = 24$.

¹⁵ Ha Mészöly „született demokrata” volt, ahogyan Nádas Péter nyilatkozta (idézi SELYEM 2021: 86), nem lehetett problémátlanul az, legalábbis, ha a demokráciát a számlálás összefüggésében tekintjük: „A demokrácia számol, szavazatokat és szubjektumokat számlál, de nem számol – nem szabad számolnia – eredendő szingularitásokat: az *arrivants* számára nem létezik *numerus clausus*” (DERRIDA 2005: x). Ha a demokrácia számlálást, létszámmellenőrzést és létszámhatárokat jelent, akkor vendégszeretete is csak vendégszámításon alapulhat.

¹⁶ A nációk által alkalmazott számozási rendszernek és technikának tudomásom szerint nem volt kifejezetten állattenyésztési előzménye. A logisztikai és feldolgozási folyamatok technikai előzményeként azonban van, aki a chicagói vágóhidat említi (COETZEE 1999: 53).

Ez a számolás vagy számlálás a narráció szintjén kezdettől jelen volt a szövegben. Jóval azelőtt megjelent, hogy a történetben szereplő emberek számolgatásba vagy később számíttatásba kezdtek volna. Mészöly novellájának történetmondása szó szerint beszámoló.¹⁷ A jelentést fogalmazó narrátor mást se csinált elejétől fogva: számlált és számontartott. A pontos számvitel érdekében mániásan számolt. De ezt tette már a cím is, amely bizonyos számú egérről adott számot, a konkrét egyedek egyediségeinek eltüntetésével. A nyitó bekezdés ismét megszámlolta őket, sőt rögtön két alcsoportra, nőtényekre és hímekre osztva is megtette ezt („szám szerint öten, két nőtény és három hím”), de menet közben számos más dolog is megszámlálódott: a hónapok napjai, a fészeképítés napjai, a vemhesség napjai, a ház emeletei, sőt még a lakók is, ha a „házaspárta” számszakilag mint párt alkotó két egyedre gondolunk. Az egerek létszámának nyilvántartása nemkülönben aprólékos volt: a kamrába öt egér költözött, miután ketten a falról lezuhanva lelték halálukat (eredetileg tehát heten indultak útnak a pincéből). Az ötből egy hím a cserépcsapda áldozata lett, maradtak négyen, közülük hárman pusztultak el a kénfüst következtében, így maradt végül egy nőtény.

A számlálásra eső hangsúly miatt válik látványossá a fentebb jelzett kontraszt a narrátor kezdeti közlése és a szereplők záró meggyőződése között a nőtények számát illetően: a narrátor szerint két nőtény volt az öt egér között, a szereplők szerint legalább három. Még meglepőbb azonban, hogy magán a narráción belül sincs teljes összhang, mert bár az elbeszélés során megerősödik a kezdeti tézis a két, egyaránt hasas nőtényről, végül, amikor már csak egyikük marad életben, rá „harmadik nőtényként” utal a szöveg:

A harmadik nőtény ezen az éjszakán érzékelte először, hogy mi az egyedüllét. Eddig csak meg-megfogyatkoztak, ami közömbös. Most ő volt az egyetlen egér a földön. S már nem bújt vissza a fészekbe. Kiült a drótháló mellé, az ablakperemre, és egész éjszaka ott ült. Reggel ott találták megfagyva. (MÉSZÖLY 1967: 155)

¹⁷ Ennyiben a klasszikus hagyományt folytatja, hiszen Defoe *Robinson Crusoe*-ja szintén „beszámolót” (*account*) kínál.

Szemben a narrátor és a szereplők meggyőződése közti különbséggel (amely magyarázható azzal, hogy utóbbiakat elvakítja a rettegés, és ezért túlzásba esnek, több nőtényt vélelmeznek, mint amennyi valójában volt), a narráción belül tapasztalható diszkrepancia magyarázata nehezebb és talán nem is lehetséges ezen a szinten. A novella angol fordítója észlelhette ezt az ellentmondást, ezért fordíthatta *last female*-ként a fenti kifejezést (MÉSZÖLY 1983: 15). A novellát övező, amúgy szenzitív kritikai közeg azonban érdekes módon nem tette szóvá a következetlenséget.

Magyarázatként elképzelhető, hogy a valójában korántsem realistán távolságtartó narrációba – ahogy sok helyen másutt – itt is beszüremlik a szereplők beszéde vagy gondolkodásmódja, így aztán „az invázió réme” nemcsak a szereplőket, de egy idő után a narrátort is túlzásba sodorja. A házaspár nézőpontja mindvégig intenzíven jelen van a kezdetben tényszerűen külsőlegesnek tűnő narrációban. Grammatikailag ez leginkább akkor észlelhető, amikor a múlt idejű narrációba a történet adott pillanatához képest előreutaló megjegyzés kerül: „aztán majd kigondolnak valamit”, „Majd a következőre azt is”, „Majd holnap”, „Ha lesz rajta rágcsálásnyom” (MÉSZÖLY 1967: 149, 154, 155). De látványos akkor is, amikor érzelemtelített megnyilatkozások kerülnek a narrációba jelöletlen idézetként vagy szabad függő beszéd formájában, gyakran kérdőjellel vagy felkiáltójellel ellátva: „Megszökött volna? Nevetséges”, „Végre is, ki tudja, hány van belőlük? S ha mind ilyen apró? Mindet külön várják ki, míg a cserép alá kerül? [...] S hátha még kisebbek is vannak?”, „Sőt, vannak, amelyek túléltek a füstöt!”, „Iszonyú. Ezek aztán jól felkészültek a telelésre!” (MÉSZÖLY 1967: 150, 153, 154, 155). Ezekben és a hasonló esetekben azonban az emberi szereplők épp jelen vannak, intenzíven reagálnak a helyzetre, beszélnek vagy magukban morfondíroznak. A „harmadik nőstény” említésekor viszont épp az ellenkezőjéről van szó, az utolsó egér teljes éjszakai magányáról: nemcsak a többi egér veszett már oda, de egyetlen ember sincs jelen.

Narrátori tévesztésre gondolhatunk tehát, ami talán nem is annyira lehetetlen, tekintve, hogy a történet elbeszélője már kezdettől fogva számos olyan megjegyzést

tesz hasonlat formájában, amely konkrét emberi tapasztalatra utal. Ilyen az első bekezdésben felbukkanó, korábban már idézett „izomrost-preparációs” hasonlat, amelynek folytatásaként más hasonlatokat is idézhetnénk, amelyek mind a narrátor szubjektivitását, s ezzel tévedhetőségét erősítik.¹⁸ Mi több, efféle diszkrepanciára másik példa is akad: ha az egerek december 20-án kelnek útra a pincéből és ugyancsak december 20-án érkeznek a kamrába, akkor hogyan tudnak közben egy éjszakát a falí hasadéokban tölteni? Kényszeredett megoldásként feltételezhetnénk, hogy éjjel után indultak útnak és még akkor éjjel meg is húzódtak a falban, de ha ez volna a helyzet, a narrátor alighanem említést tenne az indulás szokatlan időpontjáról, és egyébként sem életszerű, hogy azért induljanak útnak az éjszaka közepén, hogy magát azt az éjszakát máshol töltsék.

Ellenőrizve a különböző kötetbeli kiadásokat, köztük az 1967-es novelláskötet 2020-as újrakiadását, nem találtam eltérést e téren. A *Vigilia*-beli első megjelenés azonban helyre teszi a dolgot. Abban nem a „harmadik”, hanem a „maradék” nőstényről beszél a narrátor. A kötetbeli megjelenéskor íródhatott el a jelző, és az elírás azóta öröklődött a későbbi megjelenésekben. De hogyan eshetett meg maga az elírás? A két kifejezés majdhogynem tökéletes anagrammája egymásnak, így könnyen felcserélhetők. A „maradék” könnyen félrehallható „harmadiknak”, különösen, mivel az előző bekezdésben, a kénfüstben kimúlt három egér összeszámlálásakor hangsúlyosan szerepel is az utóbbi szó.¹⁹

A maradékként magára maradt egér „egyedülléte” még mindig sorozatiságot feltételez. Egy van belőle (mint egerből), és az egy még mindig megszámlálható egy halmaz elemeként. Még amikor azt mondjuk, hogy „egyedül” van, akkor is úgy tekintünk rá, mint egy sorozat elemére, amely elem elvesztette társait, ezért most önmagában áll, de a társak mint hiányzók oda vannak értve mellé, ott kísértének körülötte.

¹⁸ „Mintha csak egymást akarták volna kiegészíteni”, „mintha kényszerítő, áldozati feladatot hajtának végre”, „mint egy fiók” (MÉSZÖLY 1967: 146, 148).

¹⁹ A különféle kiadások között számos apróbb stílári javításra (köztük esetleg elírásra) került sor, de komolyabb malőrre is van példa: az *Alakulások*-kötetben a sok zug közül válogató és bőséges élelmet találó egerek furamód a „bizonytalanságban” tobzódnak (MÉSZÖLY 1975: 568), nem pedig a „biztonságban”, ahogy a szövegben eredetileg szerepel (MÉSZÖLY 1967: 148).

Ennek fényében lehet érdekes az egyediség, melyet a szöveg korábban, a kamrába érkezés leírásakor nyomatékosít:

S ugyanakkor az önállóságuk is megnövekedett. A pincében folyton egymás mozdulatát lesték, most mindegyiküknek megvolt a maga külön útja; sőt, külön hangja is. Hol tompábban, hol élesebben kis fütyöket keverték cincogásukba, ami leginkább lágy tril-lázáshoz hasonlított. Máskor meg halk horkantást, csettintést vegyítettek bele, de olyan technikával, hogy mind az ötükét meg lehetett különböztetni. (MÉSZÖLY 1967: 148)

Az „önállóság” különállást, megkülönböztethetőséget feltételez, amit e leírás szerint az egyed „külön útja” és „külön hangja” tesz lehetővé. Az egerek nem pusztán egerek, nem pusztán egy általános halmaz megszámlálható, sablonos elemei, hanem egyediek, egyediségük pedig túl van a megszámlálhatóságon. Túl van azon a szokványos metafizikán is, amely a pincebeli veszteségek ecsetelésekor az egymás halála iránti abszolút közönyösséget emeli ki (ahogy tették ezt sokan Wordsworthtól Heideggerig), a gyász s még inkább a melankólia teljes hiányát, és ezzel összefüggésben azt, hogy az örök jelenben élő állat nem meghal, hanem elpusztul, elhullik, megdöglik:

Sok így pusztult el közülük, de hogy hányan, azt soha nem érzékelték, csak azt, hogy ők még élnek. Legtöbbjük az éhségtől hullott el. De ezeknek a pusztulását sem érzékelték másképp, mint azokét, amelyeket a szén temetett be, s így meg se szagolhatták őket döglötten. Közömbösen surrantak el mellettük. (MÉSZÖLY 1967: 146)²⁰

Mindez akár egy realiztikus-naturalisztikus ábrázolásmód felé is mutathatna, azzal a nem mellékes kiegészítéssel, hogy Mészöly narrátora előszeretettel alkalmaz nézőponti narrációt. Erre korábban már utaltam az emberi beszélgetések és gondolatok beszüremlése kapcsán, amely esetenként az emberi érzékiséggel kombinálódik (például a drótháló kifeszítésének fentebb már idézett leírásakor: „A drótháló szegélye, mint a tű, szúrt, s behasított a köröm alá, szopogatni kellett a kibuggyanó vért. De kárpótolt a gondolat, hogy...”). Ám ennél is hangsúlyosabb az állati nézőpont megjelenése a narrációban. Mikroszinten az egerekkel együtt követhetjük nyomon az érzékelés szerteágazó folyamatait, a látványokat, hangokat, de még inkább a szagokat és

²⁰ Ez a kifejezőmód analógiában van a későbbi szóhasználattal, miszerint az egér nem terhes, hanem „hasas”, ürülékük pedig a „piszkuk” (MÉSZÖLY 1967: 150–151).

érintéseket, s ezzel együtt bizonyos fokú idődimenzió vagy távolságérzet is megnyílik, amikor az állatok sejtenek, szoronganak, bizakodnak, vágyakoznak, vagy éppen jelt adnak egymásnak. Minderre nem volnának képesek, ha nem őriznének emlékeket a múltból, amely emlékek bizonyos helyzetekben megidéződnek, s egy küszöbön álló (remélt vagy félt) jövő képeiként térnek vissza. Valóságtapasztalatuk tehát nem nélküli a képzeleti mozzanatot, ilyen tekintetben az ezt leíró realizmus a romantikus paradigmán *belülre* kerül. Az egerek szenzitív-imaginatív lények egy érzéki és fantazmatikus világban, és ezt az elbeszélés kifejezetten hangsúlyossá teszi. Ezzel a pontosítással együtt az ábrázolás nemcsak (romantikusan) realista, naturalista, hanem egyenesen biológista, zoológista, sőt „murinológista” igénnyel lép fel, részletgazdag és érzékletes képet kínál az egerekről. Sorsukat közelképek sorával követi. A nézőponti ábrázolás fontos szerepet játszik a *Jelentés* másik két formaváltozatában is. A töredékes filmforgatókönyv-változatban többször is „mikróközelből” látunk az „egér-perspektívának” köszönhetően (MÉSZÖLY 2002: 1119–1120), a versformába öntött *Jelentés* két verziója között pedig szintén épp az a különbség válik szembeszökővé, ahogy a leírás külső nézőpontról egérnézőpontra vált.²¹ Ez a fajta nézőponti naturalizmus uralja a novella narrációját is.

Az egerek naturalisztikus ábrázolása ugyan kivonja őket abból az áldozati struktúrából, amely a fabula hagyományában működik, és amely emberi sorsokat bemutató allegorikus példázatként olvastatná velünk az egerek vándorlásának, megtelepedésének és kiirtásának történetét, ám eközben működésbe léptet egy másfajta áldozati struktúrát: nem állat és ember, hanem egyed és faj között. Nem egeret áldoz emberért, hanem az egyedet, annak szinguláris életét áldozza fel a fajért, a fajlagos megkülönböztető jegyek megjelenítéséért. Az egyes egerek mint egerek (amiként az egyes emberek is mint emberek), mint tipizált karakterek, azt a fajt jelenítik meg, amelybe tar-

²¹ „A két szív-kamrában az egerek berendezkedtek a téli alvásra. Tépik, gyűjtik, amit találnak; *meg kell építeni* az odút” (MÉSZÖLY 1976: 329, kiemelés tőlem); „A két szív-kamrában az egerek / berendezkedtek a téli alvásra / Tépik, gyűjtik, amit találnak / *Építjük* az odút” (MÉSZÖLY 1981: 69, kiemelés tőlem).

toznak. A (poszt)romantikus paradigma felől értelmezve iskolapéldái a coleridge-i értelemben vett szimbólumnak mint olyan képnek, amely része annak, amit megjelenít. Az egyed a faj szimbóluma. A szimbólum e szinekdochikus felfogás szerint mindig példa valami általánosra, mindig egy faj példánya. Amennyiben pedig az egyed a faj megjelenítésére hivatott, itt is áldozati struktúrával van dolgunk. Ebben az áldozati struktúrában a „puszta élet” (*bare life*) szingularitása áldoztatik fel az „általában vett [egér]élet” (*life in general*) megjelenítése érdekében,²² az egyes egér élete az egérség, a faji specifikum, a fajtisza élet színrevitele végett.

Az egér mint példa a fentiekből következően nemcsak allegorikus példázatként, hanem szimbolikus példányként is áldozati szerepbe kényszerül. Azzal tehát, hogy nem példázatként olvassuk Mészöly novelláját, még nem mentesültünk attól, hogy – példányként olvasva egyes állatkaraktereit – az egereket valamilyen általánosság (mondjuk az egérfaj) megjelenítésének szolgálatába állítsuk, már amennyiben a „példa” e két jelentése (példázat és példány) még külön tartható egyáltalán. Mindkettő feláldozza a szingularitást, a jelölő (mégoly problematikus) materialitását.

A szimbolikus naturalizmus és az allegorikus példázatosság iménti kettőssége felől tekintve különös kihívást jelenthet Mészöly egyébként sem könnyen értelmezhető enigmatikus elmélkedéseinek értelmezése, melyek a tárgyilagosság és a parabolisztikusság paradox viszonyát hangoztatják. A paradoxon gondolata gyakran újrafogalmazódik különféle esszéikben és interjúkban, hol valóság és parabola, hol objektivitás és fikció, hol tárgyilagosság és parabolisztikusság szétszakíthatatlan kapcsolataként: „A valóság »valaminek« a parabolája is mindig” (MÉSZÖLY 1977: 233); „Fikció nélkül nincs objektivitás, objektivitás nélkül nincs fikció” (MÉSZÖLY 1977: 305); „tárgyilagosságunk maximuma is mindig parabolisztikus” (ZSUGÁN 1970: 21).²³ Mészöly

²² E két benjamini-agambeni kifejezés deszinonimizálására Samuel Weber tett javaslatot (WEBER 2012: 16 és 22).

²³ Hogy valódi kihívással van dolgunk, arra utal a kritikai kommentárokból tapasztalható hezitálás az itt szembeállított fogalmak relatív értékével kapcsolatban. Mintha a kritika nem tudná eldönteni, miért járjon az irodalomtörténeti piros pont: a realizmus sutba dobásáért (a nyelv és a megértés figuratív dimenzióinak javára), vagy a reduktív példázatosság elengedéseért (a részletek iránti naturalisztikus érzékenység jegyében) (SZOLLÁTH 2019: 449–451 és 452; 2020a: 279–280 és 289).

szerint a valóság mindig „modell”, mert folyton áttételesség, másféleség, többértelműség (azaz figuralitás, alteritás, ambiguitás) jellemzi. Ezért minden dokumentarizmus óhatatlanul parabolizmus is egyben (ZSUGÁN 1970: 20). Mészöly nem gondolja, hogy a példázatos dimenzió kiiktatható volna, hogy lehetőség volna a tárgy objektívista megtisztítására, minden asszociatív fantazmától való megszabadítására akár az írói ábrázolás, akár az olvasói értelmezés során. Elismeri az észlelés és értelmezés allegorikus önkényét vagy esetlegességeit. Elismeri továbbá, hogy nemcsak a valóság fikcionális, de a fikció is valóságos, amennyiben építőkövei csakis valóságdarabok lehetnek (MÉSZÖLY 1994b: 333). Az idézett paradoxonok ezt fogalmazzák meg.²⁴ Nem térnek ki azonban arra, hogy a tárgy szennyeződése vagy tisztátalansága nem az allegóriával kezdődik, mert már maga az objektivizmus, a valósághűségre törekvő, fotografikus vagy filmszerű ábrázolás is magában rejt egy áttételt, amennyiben az egyedül és egyszerit szimbolikusan egy általánosság megjelenítésére használja, ahogy teszi ezt a novella, amikor a szereplők megnevezésekor tendenciózan köznevekkel (egér, nőstény, hím, házaspár, vendég stb.) operál – de ez történik helyenként másutt is, például a Fenczik-morzsákban –, s ilyen értelemben valamiféle általános faji lényegiség megragadására tör.

Kérdés, hogy elgondolható-e a szingularitás minden szimbolizáción és allegorizáción túl, létezhet-e olyan példa, amely nem példány és nem is példázat, ha egyáltalán – ismétlem – külön tarthatók még ezek a vetületek. Annyi már most látható, hogy ez a két vetület együtt mozog. Vagy egyik sincs, vagy egyszerre vannak jelen. Radikális egyediségről akkor beszélhetnénk, ha nemcsak minden asszociáción, de minden fajon is túl gondolnánk el és neveznénk meg a szingulárist. Ismétlődés nélkül azonban a megnevezés megszűnne nyelvnek lenni. Bizonyos fokú érzéketlenítő absztrakció nélkül nincs egyediesítés. A tulajdonnév is szám, amennyiben része egy differenciális

²⁴ Ennek megfelelően a vonatkozó kritikai irodalmat is a realista/példázatos jelleg, a tárgyiasság/parabolikusság, a literális/figurális értelmezés oppozíciója vezérli a tudományos diskurzusban éppúgy, mint a közoktatásban (két példa: SZOLLÁTH 2020b: 74; MOHÁCSI et al. 2014: 219).

sorozatnak, máskülönben nem jelöl. Ismétlődésnek lennie kell, az ismétlődésnek viszont iterációnak, másként-ismétlődésnek kell lennie, mindig valamilyen fokú mutációt is magában kell foglalnia ahhoz, hogy ne egyszerhasználatos (vagyis értelmetlen) legyen, tartalmaznia kell valami radikálisan egyedit tehát, ami egyedről egyedre haladva eltér, és ezzel teret enged a fajon mint sorozaton belüli alteritásnak vagy mutációnak.

Elemzésem végén ebbe az irányba szeretnék néhány lépést tenni – csak röviden, utalásszerűen –, a brit szentimentalista költészet három példáját hívva segítségül, részben világirodalmi kitekintés vagy irodalomtörténeti visszatekintés gyanánt, részben visszacsatolásként a vándorlás és a vendégszeretet kezdeti témájához. Ha az egerábrázolás felől közelítünk, Robert Burns és Anna Laetitia Barbauld egy-egy verse emelkedik ki a (pre)romantikus költészeti hagyományból. Mindkettőnek egyetlen eger áll a középpontjában. Az egyik megszólítja, a másik megszólaltatja. Mindkettő kérést fogalmaz meg. Az egyikben az ember kér valamit az egértől (bocsánatot), a másikban az eger az embertől (kegyelmet). S a címben mindkettő jelzi is az eseményt, ami erre az érintkezésre alkalmat adott.

Robert Burns 1785-ös verse *To a Mouse, On Turning her up in her Nest, with the Plough* (Egy egérhez) egy drámai pillanatra épül: a vers beszélője ekéjével véletlenül fészkestől kiforgatja az állatot a földből (BURNS 1968: 1:127–128). A beszélő halandó lényként, a földi sorsban osztozó „társként” (*companion*, illetve *fellow-mortal*) mutatkozik be a hontalanná tett rágcslónak. Túl azon, hogy elnézést kér tőle, elismeri jogát a lopkodáshoz, élősködéshez, s ezzel az élethez (a *thieve* és *live* igék sokatmondó rímet alkotnak), és sajnálatát fejezi ki az „icipici házikó” (*wee-bit housie*) romjai fölött. Sorsközösségük az „előrelátás” (*foresight*), a jövővel kapcsolatos várakozások hiábavalóságára is kiterjed, minthogy gyakran még az „Egerek és Emberek legmegfontoltabb terveit” (*The best laid schemes o’ Mice an’ Men*) is megghiúsulnak vagy félresikerülnek.²⁵ S

²⁵ Mészöly *Jelentésének* kontextusában tárgyalja a verset Lénárt Tamás is, ám – különös módon – a *best laid schemes* kapcsán „az egymás mellett élés szabályairól” (*the rules of living together*) beszél, a vers alapszituációjaként pedig az eger megölését feltételezi (LÉNÁRT 2020: 231–233).

habár a szöveg hezitál az egér időérzékelését illetően, hiszen egy versszakkal később már klasszikus módon, örök jelenben élő lényként beszél róla (*The present only toucheth thee*) – szembeállítva a hátra és előre tekintő, múlttól elborzadó és jövőtől szorongó emberrel –, az egyedihez való odafordulás és a (legalább átmeneti) közösségérzés mégis figyelemre méltó gesztusok.

Egy bő évtizeddel korábban Anna Laetitia Barbauld *The Mouse's Petition, Found in the Trap where he had been confin'd all Night* (1771, *Az egér kérelme*) címmel fordított beszédhelyzetet visz színre (BARBAULD 1994: 36–37). Ezúttal a kísérletezés céljával fogásban tartott egér fordul esedezve tudós fogvatartójához – történetileg konkrétan Dr. Joseph Priestley-hez, aki akkoriban a halottak bomlásakor keletkező gázok mérgező hatását kutatta egértetemek és élő egerek viszonylatában (SAUNDERS 2002: 507; BELLANCA 2003: 57).²⁶ A gyakorlatilag kegyelmi kérvényként értelmezhető szöveg Burns versét megelőlegezve egy elemi közösségiségre, az ég „közös adományaira” (*common gifts*) hivatkozva az embert és egeret a természet éltető erőin osztozó lényekként, „a Természet közösködőiként” (*nature's commoners*) határozza meg. Ugyancsak a skót költő versét vetíti előre a „rejtett csapda” (*hidden snare*), amit a jövő tartogat, a leselkedő pusztítás, mely egyszerre fenyeget embert és egeret (*destruction lurks unseen, / Which men, like mice, may share*). Ezek mellett – az együttérzés reményében, a lélek-vándorlás hiedelmét felélesztve²⁷ – a „gilisztában” (*worm*) újjáéledő barát,²⁸ az idegen-

²⁶ Az egerek státusza azóta látszólag nagyot változott Angliában, ha a National Mouse Club 1895-ös megalakulására gondolunk. A gazdája büszkeségének számító „csini egér” (*fancy mouse*) látványosság céljából való tenyésztése méltóságában sérti az állatot, amennyiben – megvonva tőle azt a képességet, hogy maga tekintsen – egy tekintet alávetettjeként tárgyasítja (lásd az Állati Jogok Egyetemes Nyilatkozatának 1978-as változatában a 10. cikkely 2. pontját).

²⁷ Erre épül a költőnév testvérenek elbeszélése: John Aikin, *The transmigrations of Indur, an Indian brachman: through the bodies of an antelope, wild goose, dormouse, elephant, whale, bee, rabbit, mastiff, and his return to the human form*, 1829.

²⁸ Ez is hozzátartozik Nádas Péter *A földigiliszták veszélyes életéről* szóló 2022-es könyvheti megnyitóbeszédének világirodalmi előtörténetéhez.

ben lakozó „rokonlélek” (*kindred mind*) eshetőségére is figyelmeztet az egér szónoklata.²⁹ Mindehhez pedig a vendégeskedés és vendégfogadás nyelvét használja, amelyben kétszer is fogvatartójának szíves vendéglátására (*Thy hospitable hearth*, illetve *thy hospitable board*) apellál, burkoltan vendégszeretetként határozva meg a kegyelmet.

Barbauld *The Caterpillar* (A hernyó) című költeménye jóval későbbi, feltehetően 1815-ben íródott (BARBAULD 1994: 172–173). Nyilvánvalóan nem egeres szöveg (bár az előbbi versben említett gilisztát éppenséggel megidézheti). Nem szólaltatja meg az állatot, viszont beszél hozzá: ismét egyetlen egyedhez, egy segítségre szorulóhoz. Előbb „gyámoltalan izének” (*helpless thing*), majd „hontalan vándornak” (*houseless wanderer*) szólítja. A migráns hernyó menedékkérő is egyben, hiszen a beszélő számára úgy tűnik, „védelmet kér” (*ask protection*), de minimálisan legalábbis azt kéri, hogy ne öljék meg. Pontosabban: hogy ne ölje meg az, aki egyébként halomra öli a hernyókat. A következő versszakokban ugyanis a faj elleni ádáz irtóhadjárat (*I have sworn perdition to thy race*) ellenpontosításaként sejlik fel az „egyetlen nyomoroncnak” (*single wretch*), „egyetlen szenvedőnek” (*single sufferer*) való megkegyelmezés, amely kegyelem úgyszintén egyedi, egy egyedüli én egyedi „most”-jának egyedi képtelensége: „képtelen vagyok bántani téged most” (*I cannot harm thee now*), „most képtelen vagyok megölni téged” (*now, I cannot kill thee*). A kegyelem hangsúlyosan két szingularitás viszonylatában történik meg, történelmi esetlegességgként. Ezt fejezi ki a kegyelmező, amikor saját érzelmi reakciójára a „szeszélyes Szánalom” (*capricious Pity*) és a „spontán együttérzés” (*sympathy spontaneous*) kifejezésekkel utal.

Mészöly *Jelentés öt egérről* című novellája nem egy az egyhez viszonyt mutat be, így a szingularitások történelmileg esetleges találkozásában spontán szeszélyként megtörténő vendégszeretet (mint kegyelem) nem kaphat esélyt. Nem is meglepő, hogy a történetben épp ellentétes érzelmi utat járnak be az emberek: a hontalan idegen iránti szánalomtól a fajvédő fajirtásig. A karácsony háttére előtt megjelenő limitált és feltételes ünnepi vendégszeretet kontextusában csakis „invazív” fajúnak minősülhet

²⁹ Itt azért kettős kockázat is megjelenik, mert a tudósembert talán kevésbé fogja megmozgatni a hiedelemvilág, s ha mégis, akkor könnyen lehet, hogy csupán az állatban titkon magát szerető ember nárcizmusa aktiválódik benne.

a bejelentés nélkül érkező animális migráns. Hiába ölti magára Krisztus a vendég alakját az Újszövetségben, és hiába „vendég a házban” maga a gyermek is akármilyen körülmények között fogan és születik, ha a vendégfogadást ünneppé degradáló háziak számára a vendég kizárólag olyan lehet, aki tervezhető és kiszámítható, aki nem csak úgy betoppan, és egyáltalán, aki egy humán „aki”, nem pedig egy animális „ami” – s különösen nem egy köztes, meghatározhatatlan, humanimális „izé”, valami, amit csakis a fajtalan szörnyszerűség felől, de még a szörnyek oly szokványosan letisztult faji specifikumain, a monstrozitás túlságosan is fajtisztá transz-faján is túl képzelhetnénk el.

Bibliográfia

Az Állati Jogok Egyetemes Nyilatkozata. 2024. FOGARASI György (ford.). In: VÍGH Éva et al. (szerk.).

Állati jelképek: Irodalmi és művészettörténeti mozaikok. Szeged, SZTE Animalia Kutatóközpont: 216–222.

Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata. United Nations, Human Rights, Office of the High

Commissioner. <https://www.ohchr.org/en/human-rights/universal-declaration/translations/hungarian>

BALLA Enikő. 2017. A városmajori Bach-villa. *Online Szecessziós Magazin*

<https://www.szecessziomagazin.com/magazin7/vagojosef-schiffermiksa.php>

BARBAULD, Anna Laetitia. 1994. *The Poems of Anna Letitia Barbauld*. William MCCARTHY, Elizabeth

KRAFT (szerk.). Athens és London, The University of Georgia Press.

BÉLÁDI Miklós. 2004. A tények parabolája (Mészöly Miklós: *Jelentés öt egérről*). In: FOGARASSY Miklós

(szerk.). *Magasiskola: In memoriam Mészöly Miklós*. Budapest, Nap: 111–120.

BELLANCA, Mary Ellen. 2003. Science, Animal Sympathy, and Anna Barbauld's 'The Mouse's Petition'.

Eighteen-Century Studies. 37. évf. 1. sz. (Fall): 47–67.

BORI Imre. 2004. Jelentés öt egérről. In: FOGARASSY Miklós (szerk.). *Magasiskola: In memoriam Mészöly*

Miklós. Budapest, Nap: 106–110.

BURNS, Robert. 1968. *The Poems and Songs of Robert Burns*. James KINSLEY (szerk.). 3 kötet. Oxford,

Clarendon.

COETZEE, John Maxwell. 1999. *The Lives of Animals*. Princeton, Princeton University Press.

DERRIDA, Jacques. 2002. *Hospitality*. In: Jacques DERRIDA. *Acts of Religion*. Gil ANIDJAR (szerk.). New

York és London, Routledge: 358–420.

- DERRIDA, Jacques. 2005. *The Politics of Friendship*. Ford. George Collins. London és New York, Verso.
- FOGARASSY Miklós. 2004. Kutyaful, madárszem: Mészöly Miklós természetszemléletéről. In: FOGARASSY Miklós (szerk.). *Magasiskola: In memoriam Mészöly Miklós*. Budapest, Nap: 28–35.
- KATTAN, Naim. 1983. Introduction. In: Paul VARNAI (szerk.). *Hungarian Short Stories*. Toronto, Exile Editions: vii–ix.
- LÉNÁRT Tamás. 2020. Of Mice and Men: Dissolution and Reconstruction of “Nature’s Larger Scheme”: Burns, Mészöly, Kertész. In: Zoltán KULCSÁR-SZABÓ et al. (szerk.). *Life After Literature: Perspectives on Biopoetics in Literature and Theory*. Cham, Springer: 229–239.
- MARJÁNOVICS Diána. 2021. Örökölt blende: példázatos irodalom és a Mészöly-hagyaték. Budapest, Kijarat.
- MÉSZÖLY Miklós. 1959. Jelentés öt egérről. *Vigilia*. 24. évf. 2. sz.: 107–111.
- MÉSZÖLY Miklós. 1967. *Jelentés öt egérről*. Budapest, Magvető.
- MÉSZÖLY Miklós. 1976. Jelentés. *Jelenkor*. 19. évf. 4. sz.: 329.
- MÉSZÖLY Miklós. 1977. *A tágasság iskolája*. Budapest, Szépirodalmi.
- MÉSZÖLY Miklós. 1979. *Szárnyas lovak*. Budapest, Szépirodalmi.
- MÉSZÖLY Miklós. 1981. Jelentés. In: Mészöly Miklós. *Esti térkép: kiemelések*. Budapest, Szépirodalmi: 69.
- MÉSZÖLY Miklós. 1983. Report on Five Mice. Ford. Janos FOGARASI. In: Paul VARNAI (szerk.). *Hungarian Short Stories*. Toronto, Exile Editions: 8–15.
- MÉSZÖLY Miklós. 1994a. Karácsony. In: MÉSZÖLY Miklós. *Lassan minden (Mészöly Miklós összegyűjtött művei: drámák, játékok)*. Budapest, Századvég: 283–296.
- MÉSZÖLY Miklós. 1994b. *Otthon és világ*. Pozsony, Kalligram.
- MÉSZÖLY Miklós. 2002. Jelentés öt egérről (vázlat egy képsorhoz). *Jelenkor*. 45. évf. 10. sz.: 1118–1120.
- MÉSZÖLY Miklós. 2003. *A negyedik út: esélyek és kockázatok az ezredvég küszöbén (Történeti-politikai esszék, tanulmányok)*. H. n., Életünk – Faludi Ferenc Alapítvány.
- MÉSZÖLY Miklós. 2007. *Műhelynaplók*. THOMKA Beáta, NAGY Boglárka (szerk.). Pozsony, Kalligram.
- MÉSZÖLY Miklós. 2019. *Sötét jelek*. Pécs, Jelenkor.
- MÉSZÖLY Miklós. 2020. *Jelentés öt egérről*. Pécs, Jelenkor.
- MOHÁCSI Károly és VASY Géza. 2014. *Színes irodalom a középiskolák 12. évfolyama számára*. Budapest, Krónika Nova.
- N. TÓTH Anikó. 2006. *Szövegvándor: közelítések Mészöly Miklós prózájához*. Pozsony, Kalligram.
- NÁDAS Péter. 1968. Jelentés öt egérről: jegyzetlap. *Pest Megyei Hírlap*. 1968. február 29. 4.
- NÁDAS Péter. 2004. Három burgonyabogár: jegyzetlap. In: FOGARASSY Miklós (szerk.). *Magasiskola: In memoriam Mészöly Miklós*. Budapest, Nap: 121–123.
- NEUMANN, Jean-Marc. 2012a. La déclaration universelle des droits de l’animal ou l’égalité des espèces face à la vie. In: Margot MICHEL, Daniela KÜHNE, Julia HÄNNI (szerk.). *Animal Law – Tier und*

- Recht: Developments and Perspectives in the 21st Century – Entwicklungen und Perspektiven im 21. Jahrhundert.* Zurich, Dike: 361–395.
- NEUMANN, Jean-Marc. 2012b. The Universal Declaration of Animal Rights or the Creation of a New Equilibrium between Species. *Animal Law Review*. 19. köt. 1. sz.: 91–109.
- OTTER, Alice G. Den. 2004. Pests, Parasites, and Positionality: Anna Letitia Barbault and “The Caterpillar.” In: *Studies in Romanticism*. 43. évf. 2. sz. (Summer): 209–230.
- PERKINS, David. 2000. Human Mouseness: Burns and Compassion for Animals. *Texas Studies in Literature and Language*. 42. évf. 1. sz. (Spring): 1–15.
- SAUNDERS, Julia. 2002. “The Mouse’s Petition:” Anna Laetitia Barbault and the Scientific Revolution. In: *The Review of English Studies*. 53. évf. 212. sz. (November): 500–516.
- SELYEM Zsuzsa. 2021. Szimultanista téboly, valóságvízió: állatok és vágóhíd Mészöly Miklós *A stiglic* című elbeszélésében. *Műút*. 66. évf. 82. sz.: 85–88.
- SZOLLÁTH Dávid. 2019. Utószó: Mészöly sikeres kudarcai, avagy kifelé a realizmusból. In: MÉSZÖLY Miklós. *Sötét jelek*. Pécs, Jelenkor: 448–460.
- SZOLLÁTH Dávid. 2020a. Utószó: az el nem mondható elmondásának művészete. In: MÉSZÖLY Miklós. *Jelentés öt egérről*. Pécs, Jelenkor: 273–292.
- SZOLLÁTH Dávid. 2020b. *Mészöly Miklós*. Pécs, Jelenkor.
- THOMKA Beáta. 1995. *Mészöly Miklós*. Pozsony, Kalligram.
- TOLCSVAI NAGY Gábor. 1999. Állat, ember, szolidaritás: Mészöly Miklós állatmotívumairól. In: TOLCSVAI NAGY Gábor. „Nem találunk szavakat”: nyelvértelmezések a mai magyar prózában. Pozsony, Kalligram: 149–158.
- URBANIK Tímea. 2018. A helyettesítés változatai: állatszimbólumok Mészöly Miklós műveiben. In: SZIRMAI Éva, TÓTH Szergej, ÚJVÁRI Edit (szerk.). *Állati jelek, képek és terek: I. kötet. (Jel-Kép-Tér 3.)* Szeged, Szegedi Egyetemi Kiadó, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó: 133–139.
- WEBER, Samuel. 2012. Bare Life and Life in General. *Grey Room*. 46. köt. (Winter): 7–24.
- ZSOLDOS Anna, BATÁR Zsolt. 2019. Örökösök: a budapesti Basch-villa felújítása. *Octogon*. 22. évf. 1. sz.: 140–148.
- ZSUGÁN István. [Zs. I.] 1970. A realizmus parabolái irodalomban és filmen: beszélgetés Gaál Istvánnal és Mészöly Miklóssal. *Filmkultúra*. 4. sz.: 20–28.